

Гутник Є.А.

аспірант

Університет державної фіскальної служби України

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ

Постановка проблеми. Останніх декілька років в Україні невпинно збільшується кількість зафіксованих порушень митного законодавства. Так, відповідно до статистичної інформації, розміщеної на офіційному вебсайті Державної фіскальної служби України, протягом 2017 року митницями ДФС порушено майже 32,3 тис. справ про порушення митних правил на загальну суму понад 1,59 млрд гривень. З них у 7 тис. справ вилучено предмети порушень на суму понад 746 млн гривень. Кількість порушених справ у 2017 році майже на третину перевищує показник 2016 року. Так, тоді було порушено 23,2 тис. справ на суму понад 2,09 млрд грн. Найчастіше митницями фіксувалися порушення під час переміщення продовольчих товарів. За 2017 рік було встановлено 2,7 тис. таких випадків на загальну суму майже 67,9 млн грн. Здебільшого виявлялися тютюнові вироби – 1,9 тис. випадків та алкогольні напої – 182 випадки, м'ясо та вироби з нього – 91 випадок, молоко та вироби з нього – 60 випадків тощо. Порушення під час переміщення промислових товарів були встановлені у 2,7 тис. випадків на загальну суму понад 545,5 млн грн [1].

Понад 22,4 тис. порушень митних правил виявлено митницями ДФС протягом I півріччя 2018 року. Вартість предметів цих правопорушень становить приблизно 985 млн гривень. Кількість складених протоколів про порушення митних правил порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшилась на 58 відсотків, або на 8,2 тис. справ. У понад 2,6 тис. справ про порушення митних правил тимчасово вилучено предмети правопору-

шень на суму 389 млн грн. Середня вартість реально вилучених предметів правопорушення у 1 справі становила 149 тис. грн та збільшилась на 12% порівняно з минулим роком. Безпосередньо митницями ДФС розглянуто понад 17 тис. справ про порушення митних правил. Це у 2,1 раза більше ніж за 6 місяців 2017 року [2].

У зв'язку із вказаним ростом кількості проваджень у справах про порушення митних правил неабияке значення має те, щоб провадження у зазначених справах відбувалося із дотриманням приписів чинного законодавства України та принципів, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість виконання яких надана Верховною Радою України.

Так, одним із керівних принципів, який має бути дотриманий під час проваджень у справах про порушення митних правил, є принцип законності, реалізація якого своєю чергою здійснюється через встановлення чинним законодавством України певних засобів та способів, які покликані регламентувати поведінку органу державної влади, що уповноважений виявляти та приймати рішення в таких провадженнях, визначати склад правопорушення, міру покарання та процедуру притягнення до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення гарантій забезпечення законності в своїх дослідженнях приділяли увагу такі вчені, як М.С. Малєїн, В.Ф. Сіренко, В.Д. Пономаренко, В.Д. Шахов та інші. Особливості принципів провадження у справах про порушення митних правил розглядалися такими вченими, як А.В. Дусик,

А.С. Дуженко, Л.В. Калаянова, Р.І. Калакайло, Г.Л. Карпенко, О.В. Константа, В.В. Ліпінський, В.В. Нижникова, В.К. Шкарупа, М.Г. Шульга та іншими.

Однак натеper серед наукового доробку вітчизняних учених відсутні комплексні дослідження юридичних гарантій забезпечення законності у справах про порушення митних правил (визначення поняття, характерних ознак та класифікації таких гарантій), а тому виникає нагальна потреба у проведенні вказаного дослідження.

Метою цієї статті є вивчення поняття «юридичні гарантії», встановлення змісту принципу законності та переліку гарантій його забезпечення під час провадження у справах про порушення митних правил, визначення особливостей таких гарантій щодо будь-яких інших юридичних гарантій та їх класифікація.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на значний обсяг проведеного дослідження, вважаємо за необхідне для початку дати визначення загальним поняттям «гарантія», «юридична гарантія» та принципу законності як керівному принципу під час здійснення проваджень, зокрема у справах щодо порушення митних правил, а після цього перейти безпосередньо до обговорення та встановлення поняття, що стало безпосереднім предметом проведеного дослідження та виділення його особливостей і ознак.

Так, відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3].

Питання юридичних гарантій прав та свобод людини у загальному контексті проблематики правового положення залишаються одними з найбільш актуальних.

Аналізуючи етимологічне походження терміна «гарантія», слід зазначити, що під указаним терміном розуміють умови, які забезпечують розвиток, успіх чого-небудь [4, с. 29]. У науковій літературі зазначається, що поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення й реалізацію прав, свобод громадян, на усунення можливих причин та перегляд їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень. Ці фактори різноманітні і за своєю природою та характером виступають як умови, засоби, способи, прийоми та методи забезпечення процесу реалізації прав і свобод учасників суспільних відносин [5, с. 26–28].

Гарантії своєю чергою підлягають класифікації залежно від сфери суспільних відносин, в яких вони встановлюються та забезпечують функціонування будь-чого (наприклад, політичні, соціальні, економічні та юридичні гарантії).

Не зупиняючись на детальному аналізі гарантій у різних сферах суспільних відносин, приділимо більшу увагу саме визначенню юридичних гарантій як специфічного складника більш широкого поняття «гарантія».

У юридичній науці натеper уже сформульовано досить багато різних визначень поняття «юридичні гарантії» як близьких, так і досить відмінних за своїм змістом. Йдеться насамперед про юридичні гарантії в широкому розумінні, що стосуються різних галузей права. Так, у своїх дослідженнях В.Ф. Погорілко під поняттям «юридичні гарантії» пропонує розуміти передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини [6, с. 40]. Однак не можна погодитися із вказаним визначенням, адже в такому разі повністю ігнорується питання, яке стосується реалізації вказаних гарантій.

З огляду на вказане, більш слушним є визначення юридичної гарантії, надане М.С. Малєїним, який пропонує розуміти норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації зако-

нів. Якісна характеристика юридичних гарантій передбачає оцінку всієї чинної системи права загалом з точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємин державних органів та громадян, а також громадян між собою [7, с. 43].

У своїх працях О.В. Міцкевич зазначає, що юридичні гарантії – це встановлений державою порядок діяльності державних органів та установ, громадських організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і залучення до відповідальності за порушення цих прав [8, с. 23].

Отже, з вищевикладеного можна зробити висновок, що юридичні гарантії – це певні умови, способи та засоби, які закріплені чинними нормативно-правовими актами України та покликані забезпечувати додержання та реалізацію прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина під час здійснення діяльності певними органами державної влади або місцевого самоврядування.

Окремо слід звернути увагу на те, що в цьому визначенні використані такі терміни, як «способи» та «засоби». Способи – це певні дії, прийоми або система прийомів, яка дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось [9, с. 895]. Засоби – це прийоми, якась спеціальна дія, що дає здійснити що-небудь; спосіб [9, с. 471]. З таких понять бачимо, що ці два терміни є тотожними. Однак слід зазначити, що поняття «способи» є ширшим поняттям з точки зору формально-логічного підходу, ніж поняття «засоби», адже перше поняття включає в себе друге.

З огляду на викладене, можна сформулювати характерні ознаки, які притаманні поняттю «юридична гарантія», а саме:

- наявність комплексу умов, способів та засобів (спеціальні дії, прийоми, система прийомів), які спрямовані на досягнення певної мети або забезпечення права вчинення певних дій;

- встановлені нормами чинного законодавства України;

- пов'язані із вчиненням будь-якої процесуальної дії або закріплюють будь-який стан;

- покликані забезпечувати додержання та реалізацію прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина;

- пов'язані із діяльністю органів державної влади або місцевого самоврядування.

Проаналізувавши та виділивши поняття й основні риси юридичних гарантій з метою більш глибокого і детального вивчення вказаної теми, пропонуємо для початку розглянути дотримання принципу законності у справах про порушення митних правил.

Принципи митного права являють собою вихідні нормативно-керівні засади митно-правового регулювання. Вони забезпечують необхідний взаємозв'язок митного права, митного законодавства та митної політики, чим гарантують безперервність і послідовність здійснення нормотворчого процесу в сфері митної справи, а також сприяють своєчасному скасуванню застарілих і прийняттю нових нормативно-правових актів, тлумаченню правових актів та усуненню виявлених під час правозастосування прогалин у митному законодавстві. Слід зауважити, що певною мірою принципи здатні впливати на позиції законодавця, адже прийняття на законодавчому рівні норми, яка закріплює той чи інший правовий принцип, означає, що таким принципом законодавець зобов'язаний керуватися надалі в процесі розробки та прийняття інших галузевих правових норм. Розглядаючи питання принципів здійснення провадження у справах про порушення митних правил, варто зосередити увагу на низці приписів Митного кодексу України (далі – МК України) для повного розуміння характеру норм, які підлягають застосуванню.

По-перше, йдеться про положення ст. 487 МК України, згідно з якими згадане вище провадження здійснюється відповідно до цього Кодексу, а в частині, що не регулюється ним, – відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення. Норми, які вказують на необхідність

застосування норм КУпАП, який є базовим у системі законодавства України про адміністративні правопорушення, закріплені у частинах 4 та 5 ст. 529 МК України.

По-друге, у здійсненні провадження у справах про порушення митних правил можуть застосовуватися також і норми Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Вказане закріплене у ч. 3 ст. 529 МК України, якою регламентовано порядок оскарження постанови центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, у справі про порушення митних правил, а також його постанови по скарзі на постанову митниці у такій справі. Крім того, саме у порядку, встановленому КАС України, суд здійснює перевірку законності та обґрунтованості постанови у справі про порушення митних правил (ч. 6 ст. 530 МК України) [10].

Принцип законності виражається в системі вимог суворого і неухильного дотримання законів і відповідних їм підзаконних актів усіма суб'єктами суспільних відносин, у тому числі учасниками провадження у справах про порушення митних правил. Основним законодавчим актом, що регламентує здійснення провадження у справах про порушення митних правил, є МК України, у якому знайшли відображення основні питання, пов'язані з діяльністю як посадових осіб митних органів щодо порушення справ їх розслідування, розгляду та виконання винесених постанов про застосування примусових заходів, так і інших суб'єктів провадження [11].

Відповідно до тлумачення принципу законності, наданого у п. 42 доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) від 24–25 березня 2011 року № 512/2009, принцип «законності» насамперед має на увазі положення про те, що закони повинні виконуватися. Ця вимога стосується не тільки окремих осіб, але і органів влади як публічних, так і приватних. Оскільки законність належить до дій, які вчиняються дер-

жавними посадовими особами, це має на увазі також, що вони повинні отримати дозвіл на здійснення певних дій і що вони мають діяти в рамках тих повноважень, які їм були надані. Законність передбачає також, що ніхто не може бути покараний, крім як за порушення раніше прийнятого або конкретного закону, і при цьому сам закон не може бути порушений безкарно. Таким чином, закон повинен, наскільки це можливо, виконуватися [12].

З огляду на вказане, норми МК України та КУпАП під час здійснення провадження у справах про порушення митних правил співвідносяться як спеціальні та загальні. Сутність вказаного принципу зводиться до того, що підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності і застосування до неї заходів стягнення є протиправність діяння, яке, крім того, повинно бути правильно кваліфіковане. Водночас органи (посадові особи) можуть розглядати лише ті справи, що їм підвідомчі, та призначати стягнення у межах повноважень відповідно до санкції відповідної статті МК України.

Так, слід зазначити, що принцип законності проголошується, як і принцип верховенства права, основоположним, тобто «над принципом» у системі загальноприйнятих принципів, яким відповідно до національного законодавства та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість виконання яких надано Верховною Радою України, повинне відповідати будь-яке провадження, в тому числі і провадження у справах про порушення митних правил.

Інакше кажучи, принцип законності є принципом, наявність якого породжує встановлення інших принципів та прав, покликаних на регулювання суспільних відносин, у тому числі і в провадженнях, що стосуються предмета вказаного дослідження.

Пропонуємо розглянути зазначену тезу на конкретних прикладах у суспільних відносинах, що виникають під час проваджень з порушення митних правил. Так, згідно з положеннями ч. 1 ст. 268 Кодексу України

про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [13]. Видається, що вказана стаття КУпАП за своїм змістом проголошує невід’ємне право особи, що притягується до адміністративної відповідальності, на участь захисника та здійснення ефективного захисту, зокрема і у провадженнях щодо порушення митних правил. Проте вказане право закріплене і підлягає реалізації у зв’язку із встановленням принципу законності.

Ще одним яскравим прикладом «похідного» принципу від принципу законності є принцип об’єктивної істини, що тісно пов’язаний із принципом законності, оскільки забезпечує виконання завдань провадження у справах про порушення митних правил, які визначені ч. 1 ст. 486 МК України. Такий принцип зобов’язує посадових осіб митних органів, які розслідують і розглядають справи вказаної категорії, досліджувати всі обставини та враховувати всі факти, що стануть їм відомі, у тому вигляді, в якому вони наявні у дійсності, і на цій підставі виключити однобічний, упереджений підхід до прийняття рішення.

Отже, виходячи із зазначеного, ефективність реалізації принципу об’єктивної істини залежить від добросовісності виконання уповноваженими посадовими особами своїх обов’язків. Також законом визначено вимоги, яким мають відповідати докази у такій справі, а саме достатності, належності та допустимості.

Завдяки принципу законності також реалізуються основоположні принципи у вказаних провадженнях, такі як: юридична визначеність, забезпечення права на оскарження постанови за наслідками розгляду вказаної справи, презумпція невинуватості тощо.

Отже, з огляду на вказане є необхідним встановлення поняття гарантій забезпечення принципу законності та їх ознак. Так, на думку О.Ф. Скакун, гарантії законності – це умови суспільного життя і заходи, що вживаються державою для забезпечення режиму законності і стабільного правопорядку. Гарантії законності можна поділити на: загально-соціальні; спеціально-соціальні (юридичні та організаційні). Юридичні гарантії законності створюються в результаті діяльності законодавчих, виконавчих, правоохоронних і судових органів влади, спрямованої на запобігання правопорушенням та їх припинення [14, с. 452].

Що стосується питання поняття гарантій забезпечення законності під час провадження у справах про порушення митних правил, то можна стверджувати, що це такі умови, засоби та способи (включають у себе встановлення переліку конкретних дій та прийомів), які встановлюються з метою забезпечення дотримання та реалізації принципу законності та всіх похідних принципів у правовідносинах, які виникають у особи з органом державної влади після початку провадження про адміністративні правопорушення внаслідок порушення митних правил. Основними гарантіями дотримання законності у вказаних провадженнях будуть виступати саме закріплення та дотримання іншими органами державної влади у конкретних правовідносинах, що виникли, похідних принципів та прав від принципу законності.

З огляду на це можна визначити основні ознаки, які притаманні вказаним гарантіям, а саме:

- комплекс правових норм та дій (як особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, так і органів державної влади (уповноважених осіб митниці ДФС України, суду) щодо забезпечення виконання похідних принципів від принципу законності;
- нормативна закріпленість похідних принципів та прав, які насамперед спрямовані на виконання завдань провадження, що сто-

сується порушень митних правил (обов'язковості встановлення об'єктивної істини, право на захист, презумпція невинуватості, право на оскарження рішення у встановлених законом випадках тощо);

– покликані здійснювати забезпечення, додержання та реалізації прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, яка притягується до адміністративної відповідальності за порушення митних правил;

– стосуються як уповноважених суб'єктів (у межах повноважень, наданих їм законом), так і осіб, що притягуються до адміністративної відповідальності.

Отже, відповідно до норм національного законодавства і тлумачення принципу законності пропонуємо згрупувати гарантії забезпечення законності у провадженнях про порушення митних правил відповідно до похідних принципів від принципу законності:

– гарантії, які спрямовані безпосередньо на реалізацію принципу законності (норми МК України, КУпАП, КАС України, які встановлюють, які саме приписи закону будуть застосовуватися до правовідносин, що виникають у вказаних провадженнях);

– гарантії, які спрямовані безпосередньо на дотримання принципу юридичної визначеності (норми МК України, КУпАП, КАС України, які встановлюють здебільшого вимоги, яким повинні відповідати докази у вказаних провадженнях, вимоги, які ставляться до рішень, які прийнято за наслідками розгляду вказаних проваджень та притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності та право заінтересованої особи на оскарження такого рішення);

– гарантії, які спрямовані на забезпечення заборони свавілля (норми МК України, КУпАП, КАС України, які покликані регулю-

вати процедурні питання діяльності органів державної влади у вказаних провадженнях (початок провадження, чіткий механізм здійснення процесуальних дій та прийняття остаточного рішення), а також активні дії, які вчиняються уповноваженими особами);

– гарантії, які спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя (норми МК України, КУпАП, КАС України, які спрямовані на забезпечення оскарження прийнятого рішення та здійснення розгляду безпосередньо судом деяких видів проваджень);

– гарантії, які спрямовані на забезпечення дотримання прав людини (норми МК України, КУпАП, КАС України, які закріплюють процесуальні права особи, яка притягується до адміністративної відповідальності у провадженнях про порушення митних правил, презумпція невинуватості, право на захист тощо);

– гарантії, які спрямовані на забезпечення досягнення рівності перед законом (норми МК України, КУпАП, КАС України, які закріплюють необхідність уповноваженої особи доводити винуватість особи та її діяльність з цього приводу, процесуальну рівність, можливість викладення власних доводів та аргументів, невідворотність та співрозмірність покарання рівню суспільної шкідливості адміністративного проступку).

Такий поділ указаних гарантій має практичне значення, адже тільки під час дотримання уповноваженим органом у провадженні про порушення митних правил усіх цих прав зможе призвести до ухвалення законного і обґрунтованого рішення. Своєю чергою порушення хоча б одного з указаних приписів або вчинення будь-яких процесуальних дій, які виходять за рамки його повноважень, може поставити під сумнів законність провадження взагалі.

Анотація

У статті сформоване поняття «юридична гарантія», визначено роль принципу законності у провадженнях про порушення митних правил, а також визначено поняття, ознаки, значення гарантій забезпечення законності у провадженнях про порушення митних правил та проведено їх класифікацію. Проаналізовано та виділено основні риси юридичних гарантій, детально

розглянуто дотримання принципу законності у справах про порушення митних правил. Розглянуто дотримання принципу законності у справах про порушення митних правил, проаналізовано основні ознаки, що притаманні вказаним гарантіям, їх юридичний зміст, співставлено принцип законності та верховенства права. Запропоновано авторський погляд на взаємозв'язок складників ознак митної безпеки та основних елементів криміналістичної характеристики порушень митних правил на прикладі дій, спрямованих на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю. Визначено, що ефективність реалізації принципу об'єктивної істини залежить від добросовісності виконання уповноваженими посадовими особами своїх обов'язків. Також законом визначено вимоги, яким мають відповідати докази у такій справі, а саме достатності, належності та допустимості. Завдяки принципу законності також реалізуються основоположні принципи у вказаних провадженнях, такі як: юридична визначеність, забезпечення права на оскарження постанови за наслідками розгляду вказаної справи, презумпція невинуватості тощо. Зроблено висновок, що у справах про порушення митних правил гарантії забезпечення законності у разі провадження, що це такі умови, засоби та способи (включають у себе встановлення переліку конкретних дій та прийомів), що встановлюються з метою забезпечення дотримання та реалізації принципу законності та всіх похідних принципів у правовідносинах, які виникають у особи з органом державної влади після початку провадження про адміністративні правопорушення внаслідок порушення митних правил. Основними гарантіями дотримання законності у вказаних провадженнях будуть виступати саме закріплення та дотримання іншими органами державної влади у конкретних правовідносинах, що виникли, похідних принципів та прав від принципу законності.

Ключові слова: юридична гарантія, принцип законності, порушення митних правил, гарантія законності у провадженнях про порушення митних правил, способи та засоби застосування.

Hutnyk Ye.A. Guarantees of ensuring legitimacy in proceedings on the cases of violation of customs regulations

Summary

The article forms the concept of «legal guarantee», defines the role of the principle of legality in proceedings for violation of customs rules, as well as defines the concept, features, meaning of guarantees of legality in proceedings for violation of customs rules and classifies them. The main features of legal guarantees are analyzed and highlighted, the observance of the principle of legality in cases of violation of customs rules is considered in detail. The observance of the principle of legality in cases of violation of customs rules is considered, the main features inherent in the specified guarantees of their legal content are analyzed, the principle of legality and rule of law is compared. The author's view on the relationship between the components of customs security and the main elements of forensic characterization of violations of customs rules on the example of actions aimed at moving goods across the customs border of Ukraine with concealment from customs control. It is determined that the effectiveness of the implementation of the principle of objective truth depends on the good faith performance of their duties by authorized officials. Also, the law defines the requirements that must be met by the evidence in this case, namely the sufficiency, relevance and admissibility. Due to the principle of legality, the basic principles in these proceedings are also implemented, such as: legal certainty, ensuring the right to appeal the decision on the results of the case, the presumption of innocence, and so on. It is concluded that in cases of violation of customs rules to ensure legality in the proceedings that these are the conditions, means and methods (including the establishment of a list of specific actions and techniques) established to ensure compliance with the principle of legality and all derivative principles in legal relations that arise in a person with a public authority

after the commencement of proceedings on administrative offenses due to violation of customs rules. The main guarantees of observance of legality in the specified proceedings, will act as fixing and observance by other bodies of the government in the concrete legal relations, which have arisen, derivative principles and the rights from the principle of legality.

Key words: legal guarantee, principle of legality, violation of customs rules, guarantee of legality in proceedings on violation of customs rules, methods and means of application.

Список використаних джерел:

1. Повідомлення прес-служби Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/324647.html> (дата звернення: 10.12.2018).
2. Повідомлення прес-служби Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/343502.html> (дата звернення: 10.12.2018).
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 30. Ст. 141.
4. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Т.2, 1971. 550 с.
5. Витрук Н.В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны советских граждан. *Правоведение*. 1964. № 4. С. 26–30.
6. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ, 1997. 121 с.
7. Малєин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством / Отв. ред. А.И. Масляев. Москва : Наука, 1985. 165 с.
8. Мицкевич А.В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве. *Сов. гос. и право*. 1963. № 8. С. 21–25.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
10. Дуженко С.А. Провадження у справах про порушення митних правил : дис. дослідження (на правах рукопису). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Duzenko/d_Duzenko.pdf
11. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 44–45, № 46–47, № 48, ст. 552.
12. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) від 24–25 березня 2011 року № 512/2009. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus)
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984, додаток до № 51, ст. 1122.
14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.